

<https://doi.org/10.62837/2025.1.428>

AMANOVA DÜRDANƏ
ADPU
durdana.amanova@icloud.com

NAGILLARIN ORTA MƏKTƏBDƏ TƏDRİSİ

Xülasə

Bu məqalədə dərstdə nağıl janrının öyrənilməsi üsulları və formaları təhlil edilir, çünki optimal metodların, üsulların və vasitələrin seçilməsi problemi Azərbaycanda təhsil sisteminin modernləşdirilməsi kontekstində xüsusi aktualıq kəsb edir. Buna görə də, işimizdə, orta məktəbdə xalq nağıllarının janrının öyrənilməsi aparıcı metodlar kimi izahlı-illüstrativ, problemli və qismən axtarış metodlarından, habelə tədris dərsinin təşkilinin qeyri-ənənəvi formalarından istifadəni tələb edir. Şagirdlərə nağıl qəhrəmanlarının sözləri yazılmış paylama materialları verilir və onlar bu sözlərin kimə aid olduğunu müəyyən etməlidirlər. Hər kəs fərdi işləyir. Sonra bir şagird qəhrəmanın sözlərini oxuyur, digəri isə bu qəhrəmanın adını çəkir.

Açar sözlər: *Folklor, laylalar, nağıl, tapmaca, müəllim, şagird.*

TEACHING FAIRY TALES IN SECONDARY SCHOOL

AMANOVA DURDANE

SUMMARY

This article analyzes the methods and forms of studying the fairy tale genre in the lesson, since the problem of choosing optimal methods, techniques and means is of particular relevance in the context of the modernization of the education system in Azerbaijan. Therefore, in our work, the study of the genre of folk tales in secondary school requires the use of explanatory-illustrative, problem-based and partially search methods as leading methods, as well as non-traditional forms of organizing the teaching lesson. Students are given handouts with the words of fairy tale heroes written on them, and they must determine to whom these words belong. Everyone works individually. Then one student reads the words of the hero, and the other names this hero.

Keywords: *Folklore, lullabies, fairy tale, riddle, teacher, student.*

ПРЕПОДАВАНИЕ НАГИЛЕЙ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Аманова Дурдана

Резюме

В данной статье анализируются методы и формы изучения жанра сказки на уроках, поскольку проблема выбора оптимальных методов, приемов и средств приобретает особую актуальность в условиях модернизации системы

образования в Азербайджане. Поэтому в нашей работе изучение жанра народной сказки в средней школе требует использования в качестве ведущих методов объяснительно-иллюстративного, проблемного и частично-поискового, а также нетрадиционных форм организации учебного занятия. Учащимся раздаются листы с написанными на них словами сказочных персонажей, и они должны определить, кому принадлежат эти слова. Каждый работает индивидуально. Затем один ученик читает слова героя, а другой называет имя этого героя.

Ключевые слова: Фольклор, колыбельные, сказка, загадка, учитель, ученик

Giriş

Azərbaycan folklorunda nağıl ən geniş yayılmış janrlardan biridir. Buna ölkənin coğrafi mövqeyi, iqtisadi vəziyyəti və məişət xüsusiyyətləri kömək etdi. Biz nağılı həm heyvanlar haqqında əxlaqi hekayələr, həm mifoloji personajlar haqqında məlumat ehtiva edən povestlər, həm də mürəkkəb macəralı hekayələr, ayrı-ayrı lətifələr deyirik.

Elmi yenilik.

Belə ki, ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyat dərslərlərində folklor janrına aid əsərlərin tərkibinin genişləndirilməsi ilə əlaqədar şagirdlər üçün şifahi xalq yaradıcılığının öyrənilməsinə metodik yanaşmaların və psixoloji-pedaqoji tövsiyələrin rəngarəngliyi, folklor janrına aid əsərlərin hazırlanması sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar ədəbiyyat müəllimi, ümumiyyətlə, optimal metodların, texnikanın və vəsaitlərin seçilməsi problemi Azərbaycanda təhsil sisteminin modernləşdirilməsi kontekstində xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Azərbaycan folklorşünaslığında nağıllar demək olar ki, bir çox hallarda tədqiqat obyekti olmuşdur. Xüsusilə keçən əsrin 50-ci illərindən Azərbaycanda folklorun epik ənəsinə geniş elmi və ictimai marağın yaranması nağılların tədqiqinə diqqəti daha da artırmışdır. Həmin dövrdən başlayaraq tanınmış simalar A.V.Baqri, M.Təhmasib, N.Seyidov, P.Əfəndiyev, A.Nəbiyev, F.Bayat, R.Qafarlı, O.Əliyev, R.Xəlilov, J.Coşqun, G.Tahirzadə və b. yaradıcılığında Azərbaycan nağılları müxtəlif aspektlərdən tədqiqata cəlb olunmuşdur. Bütün bunlar Azərbaycan və rus nağıllarının tipoloji xüsusiyyətlərini tədqiq etməkdən ötrü dəyərli nümunələr olsa da, iki xalqın epik ənənəsinin müqayisəli şəkildə öyrənilməsi bütövlükdə aktual elmi problem olaraq qalmaqdadır.

Elmi işin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, o, ilk dəfə orta məktəbdə Azərbaycan xalq nağılının pedaqoji potensialından istifadənin nəzəri-metodiki modelini işləyib hazırlamış, həmçinin effektiv metodlar (izahlı-illüstrativ, problem əsaslı) təklif etmişdir. öyrənmə, reproduktiv) və nağıl materialını öyrənərkən dərsin təşkilinin qeyri-ənənəvi formaları (seçmə, ekskursiya, oyun dərsi, teatr dərsi, KVN dərsi). Tədqiq olunan mənbələr iddia etmək hüququ verir ki,

əvvəllər elmdə orta məktəbdə xalq nağılı ilə metodik işin nəzərdən keçirilməsinə cəhd edilməyib.

Müəllim tələbələrə kömək edə bilər. Şagirdlər itkin sözü olan və artıq daxil edilmiş cavabı olan cümlələri oxuyurlar.

Bu kompleks həm şifahi, həm də fərqli xarakter daşıyan yazılı tapşırıqlardan ibarətdir. Burada uyğun tapşırıqlar, simulyasiya, əvəzetmə və transformasiya məşqləri var. Oxu bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün tamamilə uyğundur. Bu, məşq zamanı sübuta yetirildi. Beləliklə, nağıl və nağıllardan istifadə dərsin məzmununa rəngarənglik daxil etməyə imkan verir, ümumi dünyagörüşünü və ünsiyyət mədəniyyətini genişləndirir. Bütün yuxarıda deyilənlərdən belə nəticə çıxır ki, nağıl özünəməxsus xüsusiyyətlərinə görə təhsilin ilkin və orta pillələrində öyrənmə üçün mənalı əsas rolunu oynaya bilər

Məqsədlər, vəzifələr, materiallar

İşin məqsədi doğma ədəbiyyat dərslərində xalq nağılı janrının nümunəsindən istifadə etməklə ənənəvi folklorun öyrənilməsinin xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirməkdir.

Yuxarıda göstərilənlərlə əlaqədar olaraq, işimiz aşağıdakı vəzifələr qoyur :

1) doğma ədəbiyyat dərslərində folklor janrlarının öyrənilməsinin ən təsirli pedaqoji üsullarını nəzərdən keçirmək;

2) orta məktəbdə xalq nağılı janrının öyrənilməsi üzrə dərsin təşkilinin ənənəvi və qeyri-ənənəvi formalarını təhlil etmək.

Nəticələr

Bununla əlaqədar olaraq biz E. İ. Azırkinanın redaktəsi ilə dərsliklərin materialları əsasında V sinifdə “Azərbaycan xalq nağılları” və VI sinifdə “Şifahi xalq yaradıcılığı” bölmələrində doğma ədəbiyyat dərslərində əsas iş üsullarını müəyyən edəcəyik: izahlı-illüstrativ, reproduktiv, problemli və qismən axtarış üsulları. Onların hər birinin mahiyyətini daha ətraflı nəzərdən keçirək. Beləliklə, izahlı-illüstrativ (informasiya-reseptiv) metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəllim informasiyanı müxtəlif vasitələrlə verir, şagirdlər isə onu qavrayır, həyata keçirir və yaddaşa yazır, başqa sözlə, qəbuledici prosesi həyata keçirirlər [5, s. . 567].

Eyni zamanda, müəllim yeni materialın izahı prosesində öyrənilən bölməyə uyğun vizual vasitələrdən istifadə edir və s. Şübhəsiz üstünlük izahlı və illüstrativ metod vaxta qənaət, tələbələrə ideoloji və emosional təsir, vizual texniki vasitələrdən zəngin istifadədir. Beləliklə, tələbələr oxuduqları əsərlər əsasında “Nağıl qəhrəmanları” zehni xəritəsini tərtib etməyi təklif edə bilərlər, sonra yeniləri ilə tanış olduqdan sonra diaqramı ardıcıl olaraq əlavə edə bilərlər. Reprodaktiv (izahlı-vizual) metoddan istifadə edərkən müəllim biliyi şagirdlərə “hazır” formada ötürür, başqa sözlə, müəyyən miqdarda yeni məlumatı birbaşa təkrarlayır. Bu üsul sintez, ümumiləşdirmə, abstraksiya, təhlil, müqayisə və təsnifat kimi zehni əməliyyatların formalaşmasına kömək edir [5, s. 557].

Beləliklə, müəllim bu metoda əsaslanaraq aşağıdakı vəzifələri təklif edə bilər:

1) Şagirdlərlə birlikdə əvvəllər təhlil edilmiş, bir qəhrəmanın obrazları ilə birləşdirilən nağıl mətnlərini müqayisə edin. Müəyyən edin, onun xarakteri ayrı bir nağılda dəyişir, yoxsa dəyişməz qalır?

2) Heyvanlar haqqında nağıl qəhrəmanları ən çox hansı heyvanlardır?

3) Nağıl heyvanları həqiqi heyvanlardan nə ilə fərqləndirir?

Problemlə təlim metodu müəllimin şagirdlərə problemlə situasiya müəyyən etməsinə və onun həllinin mümkün yollarını göstərməsinə əsaslanır [5, s. 563].

Eyni zamanda, tələbələr passiv müşahidəçilərdirlər, lakin təfəkkür prosesində çətin vəziyyətdən çıxmaq və problemlə məsələni analogiya yolu ilə həll etmək təcrübəsi qazanırlar. Bu metoda əsasən müəllim istənilən nağılı ("Göyçək Fatma", "Məlikməmməd") təhlil etməyi təklif edə bilər.

Qismən axtarış (evristik) metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəllim dərstdə bilik verir və tələbələr sonradan əsaslandırma və nəticələr vasitəsilə müstəqil axtarış fəaliyyətləri ilə onu tamamlayırlar [5, s. 562].

Bu üsul adətən tələbə elmi-tədqiqat işlərini təşkil edərkən istifadə olunur. Beləliklə, məsələn, 6-cı sinifdə müəllim aşağıdakı mövzularda tədqiqat işi təşkil edə bilər: "Azərbaycan nağılindəki ayı obrazı və onun mifoloji təfsiri", "Bədii ədəbiyyat, təxəyyül və fantaziya tikinti materialı kimi nağıl", "Azərbaycan folklorunda nağılların əsas personajları" və s.

Tədris formalarının düzgün, didaktik cəhətdən əsaslandırılmış seçimi Mordoviya folklorunun öyrənilməsinin səmərəliliyində böyük rol oynayır. Pedaqoji elmdə təlimin frontal, qrup, fərdi və kollektiv formaları, yəni sinifdə şagirdlərin tərbiyə fəaliyyətinin təşkili formaları fərqləndirilir [5, s. 55].

Qrup işi tələbələrin eyni və ya fərqli tapşırıqları yerinə yetirən alt qruplara bölünməsinə nəzərdə tutur. Nağıl dərsi zamanı qruplarda iş təşkil edərkən marşrut vərəqinin doldurulmasını və ya viktorina keçirilməsini təşkil etmək məqsədəuyğundur. Təhsil təşkilatının fərdi forması tələbələrin idrak qabiliyyətlərini aktivləşdirməyə və fərdiləşdirmənin ən vacib pedaqoji prinsipinin həyata keçirilməsini təmin etməyə imkan verən şəxsi tapşırıqları yerinə yetirməsini əhatə edir [5, s. 250].

Bu təlim forması ilə bütün müxtəlifliyi ilə testləri təşkil etmək mümkündür. Öz növbəsində, işin cütlük təşkili zamanı rola görə ifadəli oxuma, krossvord həlli, klaster yaratmaq və sinxronizasiya üsullarından istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Forma, ilk növbədə, iştirakçıların sayı, prosesin vaxtı və yeri və onun həyata keçirilməsi qaydası ilə xarakterizə olunur. Beləliklə, dərslər tədris prosesinin təşkilinin klassik formasıdır ki, burada müəllim müəyyən üsul, üsul və vasitələrdən istifadə etməklə 45 dəqiqə ərzində şagirdlərin idrak fəaliyyətini təşkil edir. Frontal iş (suallar üzrə oxumaq, xarakteristikanı tərtib etmək, leksik iş); lakin "Xalq nağılları"nın

həcmli bölməsinin öyrənilməsinə seçmə, ekskursiya, oyun dərsi, teatr dərsi, KVN məşğələsi və s. kimi dərslər kimi dərslərdən əlavə ayrılması məqsəddə uyğundur.

Seçmə dərslərin təşkili xalq nağıllarının mahiyyəti və onların öyrənilməsi mərhələləri, təsnifatı və məzmunu haqqında bilikləri dərinləşdirməyə və genişləndirməyə kömək edəcəkdir. Seçmə fənlər zamanı yaradıcı fəaliyyət şagirdlərin idraki maraq və bacarıqlarının inkişafını təmin edəcəkdir. Ekskursiya, öz növbəsində, təhsilin təşkilinin xüsusi bir formasıdır, çünki təbii şəraitdə müxtəlif obyektləri, hadisələri və prosesləri müşahidə etməyə və öyrənməyə imkan verir. Tədrisin təşkilinin effektiv forması dərslər oyunudur. Nağılları öyrənərkən 5-6-cı siniflərdə oyun elementlərindən istifadə şagirdlərin kommunikativ səriştəsinin formalaşmasına kömək edir [5, s. 561].

Doğma ədəbiyyat dərslərində istifadə olunan oyun formasının üstünlüyü, şübhəsiz ki, xalqın dilinə, tarixinə və folkloruna marağın formalaşması, qarşıya qoyulan problemlərin həlli yollarını qrup şəklində axtarışı və əlverişli mühitin yaradılmasıdır. Tədqiqat göstərir ki, nağıllarda geniş yayılmış ata-oğul, böyük qardaş-küçük görüş motivləri şifahi epik əsərdə mühüm yer tutur. Xüsusilə nağıllarda atanın və böyük qardaşların öhdəsindən gələ bilmədiyi çətin işi küçük qardaş tez-tez yerinə yetirir. Adətən burada münəqişə ailə üzvlərinin bir-biri ilə münəqişəsi üzərində qurulur. Ümumiyyətlə, böyük bir nağıl qrupunda süjet qardaşlar arasında münəqişə zəminində inkişaf edir. Belə nağılların mərkəzində küçük qardaş obrazı dayanır. Bu xüsusiyyət “Şah Oğlu Bəhrəmin nağılı”, “Paslı qılınc” və başqa nağıllarda aydın şəkildə öz əksini tapmışdır. Nağıllarda mühüm yer tutan xeyirxah himayədarın, fəvqəltəbii gücə malik qüvvələri xilas edən kök ilkin dünyagörüşü ilə bağlıdır. Nağıllarda qəhrəman xeyirxah sehrli qüvvələrlə təmasda olur. Çətin səfərə çıxan qəhrəman şər qüvvələrin hücumuna məruz qalır və müdrik məsləhətçinin, xeyirxah və mifik qəyyumun köməyi ilə onun istəklərini yerinə yetirir. Bu funksiyaları tez-tez müdrik qoca yerinə yetirir. “Qaraqashın nağılı”, “Kantik”, “Xəzərəndəstanın bülbülü” nağıllarında çətin yola çıxan qəhrəman müdrik qocanın yaxşı məsləhətinə əməl edir və bütün sınaqlardan uğurla çıxıb çıxır, nailiyyətlər əldə edir. onun arzusu. Bu funksiyaları “Koraya Çaxır” və “Paslı Qılınc” nağıllarında ata ölüm yatağında yerinə yetirir. “Kala Həsənin nağılı”, “Çələyavatan”, “Reyhanın nağılı” və başqa nağıllarda qəhrəman mehriban həyat yoldaşının köməyindən istifadə edir. Azərbaycan nağıllarında gözəl qızları divlər qayıdır əjdahalara qurban verirlər. Rus nağıllarında sehrli alətlər ilan kimi məxluqlardır. İkili təbiətə malikdir. Xarici xüsusiyyətlərinə görə onlar əjdahaya bənzəyir: əsasən 3, 6, 9, 12 başlı təsvir olunub, 5 və 7 başlılar da var. Rus nağıllarından fərqli olaraq, Azərbaycan nağıllarında əjdahaların başları 40-ı çıxmaq şərti ilə cüt rəqəmlərlə göstərilir: qəhrəmanlar 3, 7 və 40 başlı əjdahalarla qarşılaşırlar.

Ümumiyyətlə, ilan kimi şər qüvvələr səmada uçmaq qabiliyyətinə malikdirlər: “Birdən gördüm ki, onlardan bir ilan uçar”. Və ya: “Bir uçurtma uçdu və şahzadənin

üstündə dövrə vurmağa başladı.” Onun uçuşu Baba Yaqaanın uçuşuna bənzəyir: üçbaşı ilanın (Baba Yaqa kimi) uçuşu zamanı güclü tufan qopur, şimşək çaxır, yer titrəyir, yuxulu meşə oyanır və qarşısında baş əyir. Maraqlıdır ki, A.Afanasyevin kolleksiyasında qanadlı ilan təsvir edilmişdir: “İlan şahzadəni odlu qanadlarında aparır”. Rus nağıllarında ilan obrazının təsviri o qədər də birmənalı deyil. Hətta bəzən nağılın baş qəhrəmanının həcminə bənzədilir və qanadlı atlı kimi təsvir edilir.

XIX əsrin mətbuatına nəzər salsaq görürük ki, bəlkə də ən çox toplanan və nəşr olunan janr nağıllar olub. Nağıl xalqın məişətini, məişətini, adət-ənənələrini, sosial ziddiyyətlərini bədii bədii ədəbiyyat vasitəsilə canlı formada əks etdirən, nikbin əhval-ruhiyyə ilə bitən, nəsil-dən-nəslə ötürülən xalq yaradıcılığının məhsuludur. Nağıllar xalq arasında ən geniş yayılmış, sevilən və danışılan janr olduğundan kolleksiyaçıları çox vaxt ilk növbədə nağıllara müraciət edir, şifahi nitqdən mümkün olanı yazıb çap etdirirdilər. Beləliklə, teatrlaşdırma kimi dərslər keçirilməsinin qeyri-ənənəvi forması fərdin hərtərəfli inkişafı üçün ilkin şərtlər yaratmağa, Mordoviya nağıllarının xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün motivasiya yaratmağa, habelə tələbələrin idrak qabiliyyətlərini (müərrəd düşüncə, təxəyyül, ardıcıl nitq, yaddaş). Ədəbiyyat dərslində teatr tamaşasında iştirak şagirdi məntiqli və rəngarəng nitq qurmağa məcbur edir, yaradıcılıq fəaliyyətini və müstəqilliyini inkişaf etdirir. Belə ki, doğma ədəbiyyat dərslində xalq nağıllarının öyrənilməsi teatr dərsləri şəklində keçə bilər. Beləliklə, xalq nağılı janrının öyrənilməsi şagirdlərin şəxsi inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Doğma ədəbiyyatdan dərslər səmərəli keçirilməsi üçün müəllimin ədəbiyyatşünaslıq sahəsindən biliyi olmalıdır ki, bu biliklər sonradan müəyyən nağıl növünü təhlil edərkən tədrisin zəruri metodlarını, forma və üsullarını seçməyə kömək edəcək.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan və rus nağıl süjetlərinin tipoloji elementləri // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan bölməsi, Axtarışlar, 2015, sayı 3, s. 36-41
2. Azərbaycan və rus nağıllarının mənşəyi və spesifik xüsusiyyətləri // Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xəbərləri, 2015, sayı 1, s. 337-340
3. Şeirli nağıl süjetlərinin əlamətləri və yaranma amilləri // Filologiya məsələləri, 2015, sayı 3, s. 340-345 Cəfərov T.Q. Qədim Rusiya və türklər salnamələrində, hərbi və tarixi hekayələrdə. Bakı, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası, 2002.
4. Lebedev V.V. Ərəb xalq nağılları. Ön söz. M., Şərq ədəbiyyatı baş redaksiyası, 1990.
5. Rəhimova E.A. Azərbaycan xalq qəhrəmanlıq dastanının rus dilinə tərcüməsinin tarixi və təcrübəsi /“Kitabi Dədə Qorqud” və “Koroğlu”nın materialı üzrə/. Avtomatik. diss... doc. Filol. Sci. Bakı, 1995.
6. Təhmasib M. Q. Molla Nəsrəddin. Ön söz. Bakı, Yazıçı, 1984.

RƏYÇİ: F.Ü.F.D, dosent Razim Məmmədov